

звичайна енергія й рідкісна життєствердженість привертала до нього молодь. Доброчинність і чуйність, простота характеру і разом з тим неухильна вимогливість у ділі, були невід'ємними педагогічними якостями Гліба Анатолійовича. Довгі роки викладацько-професорської діяльності в Ленінградському, а потім у Казанському університетах, залишили світлий слід у поколіннях його вихованців.

Одержано 02.09.88.

Г. А. Бонч-Осмоловський і сучасна археологія

С. В. Смирнов

Історія кожної науки має імена, які на багато років наперед визначають магістральні напрямки її розвитку. В археології кам'яного віку таким є ім'я Гліба Анатолійовича Бонч-Осмоловського. Людина широкої європейської освіти і різноманітних наукових інтересів, що в своїй діяльності зуміла поєднати сміливість у вирішенні теоретичних проблем зі скрупульозністю в питаннях формування джерелознавчої бази археології, він вніс помітний вклад у розвиток вітчизняного палеолітознавства. І сьогодні, відзначаючи 100-річчя від дня його народження, ми звертаємося до його наукової спадщини не для того, щоб зафіксувати ті чи інші моменти історіографічного характеру, а щоб оцінити його вплив на логіку розвитку нашого палеолітознавства і таким чином краще визначити його сучасний стан та виявити тенденції подальшого розвитку.

Найбільш плідний період наукової діяльності Г. А. Бонч-Осмоловського припав на 30-ті роки, коли Кримський півострів «заявив» про себе як про одну з найбільш насичених археологічними пам'ятками територій. Саме в цей час відновилися пошуки палеолітичних пам'яток в передгір'ях Криму. Розпочаті Г. А. Бонч-Осмоловським 1923 р. археологічні розвідки уже наступного року увінчалися знахідками, що завжди увійдуть до числа найвидатніших історичних джерел з найдавнішої історії людства. З цього часу й починається наукова діяльність Г. А. Бонч-Осмоловського по вивченню палеоліту Криму, що принесла йому заслужену славу і авторитет.

Не вдаючись до хронологізації подій, що розкривають історію розкопок палеолітичних і мезолітичних стоянок Криму, основну увагу зосередимо на методологічному аналізі досліджень Г. А. Бонч-Осмоловського, бо саме такий аналіз дає змогу найбільш повно і всебічно окреслити місце дослідника в історії археологічної науки.

Погляди на археологію, її завдання, прийоми і методи археологічного дослідження формуються у Г. А. Бонч-Осмоловського вже на початку його наукової діяльності, коли він після довгого періоду зневаги дослідників до старожитностей Криму розпочав планомірні розвідки, а потім і розкопки палеолітичних пам'яток. У цьому плані найбільш показовою є його доповідь на II Міжнародній конференції Асоціації вивчення четвертинного періоду Європи, що була присвячена першим підсумкам вивчення палеоліту Криму. Матеріали конференції вийшли друком 1934 р.

У вступі до доповіді Г. А. Бонч-Осмоловський сформулював основні завдання археології палеоліту, визначивши в ній пріоритетними не джерелознавчі пошуки, а дослідження, спрямовані на вивчення закономірностей розвитку первісного суспільства.

Завдання науки про палеоліт були поставлені ним чітко і послідовно: «При сучасному рівні знань про людину четвертинного періоду

особливого значення набувають ті дослідження, які приносять щось нове у наші уявлення про закони розвитку первісного людства. Наша наука давно вже вийшла із того стану, коли на першому плані стояло нагромадження фактичного матеріалу... Будь-які дальші відкриття мають оцінюватися не з точки зору окремих, хоч і надзвичайно блискучих знахідок, а як новий матеріал для загальнотеоретичних побудов у цій галузі знань»¹. Так, вже на початку 30-х років були сформульовані теоретичні пріоритети в археології палеоліту, а розробка питань археологічного джерелознавства ставилася у пряму залежність від теоретичних досліджень. Ці засади не втратили свого значення і в наші дні, бо, як не дивно, ще й сьогодні є немало фахівців з палеоліту, які, вважаючи себе продовжувачами справи Г. А. Бонч-Осмоловського, головне завдання археології вбачають у нагромадженні джерел, а історичні дослідження розцінюють як передчасні.

Г. А. Бонч-Осмоловський вважав, що вивчення археологічного матеріалу мусить здійснюватися на основі відтворення численних функціональних зв'язків знахідок археології з різними сферами життя давнього населення. «Окремі предмети,— підкреслював він, критикуючи тодішній стан археології,—окремі типи знарядь розглядаються ізольовано від складного комплексу господарських умов, який їх оточує. Вони втрачають будь-який зв'язок з ним і наділяються якимось самодостатнім значенням, здатним до самостійного, від усього відокремленого розвитку»². Отже, вчений виступав за подолання формально-типологічного підходу до вивчення матеріалу, за те, щоб спрямувати типологічні побудови на створення історико-реконструктивних досліджень.

Віддаючи перевагу дослідженням теоретичного характеру, Г. А. Бонч-Осмоловський саме з теоретичних позицій оцінював весь шлях розвитку світового палеолітознавства. Основною теоретичною ідеєю, що, на його думку, справила визначальний вплив на археологію палеоліту ХІХ ст., був еволюціонізм, який у ХХ ст. змінився міграціонізмом. Останній всю різноманітність культур пояснював лише прямим переселенням людей з однієї території на іншу. Г. А. Бонч-Осмоловський не зупинився на констатації основних теоретичних засад, які визначали розвиток археології. Він пішов далі, визначивши найголовнішу теоретичну ваду обох вказаних напрямків: «Обидва напрямки, що панують в науці про палеоліт, сходяться в одному: шлях розвитку палеолітичного людства не був єдиним. Одвічно існуючі племінні і расові відміни домінують над закономірностями суспільного розвитку»³. Відповідаючи на питання, яким чином еволюціонізм і міграціонізм, що відкидали єдині закономірності розвитку людства, так міцно закріпилися в археології, Г. А. Бонч-Осмоловський однозначно охарактеризував палеолітознавство свого часу як вкрай формалістичне, де панував речознавчий підхід. Врахування всіх, навіть найменших типологічних ознак без обґрунтування значення кожної з них, на його думку, неосмінно веде до формальних, штучно витворених історичних побудов.

Г. А. Бонч-Осмоловський, вважав, що методологічна недосконалість палеолітознавства разом з формально-типологічним підходом до вивчення археологічних джерел породжує той стан, коли найдосвідченіші представники археологічної науки, впевнившись у штучності історичних реконструкцій, впадають в другу крайність — агностицизм. Без чітких теоретичних засад будь-яке намагання бути коректним з фактами, обережним в історичних висновках веде до зневіри в можливостях науки, до невинуватого звуження її цілей і завдань. У роздумах Г. А. Бонч-Осмоловського відбилосся глибоке розуміння того, що будь-яка джерелознавча робота, навіть чисто описова, залежить від основоположних теоретичних позицій дослідника. Робота в галузі палеолітознавства не може бути плідною, коли вона не спирається на добре обґрунтовані за-

¹ Бонч-Осмоловский Г. А. Итоги изучения крымского палеолита // Труды МАИЧПЕ.— 1934.— Вып. 5.— С. 114.

² Там же.— С. 115.

³ Там же.— С. 117.

гальнотеоретичні позиції. Залежність емпіричних досліджень від теоретичного осмислення історичного процесу — основна якість наукової спадщини Г. А. Бонч-Осмоловської.

Археологічний матеріал несе в собі важливу і різнобічну історичну інформацію, виявити яку можна лише спираючись на чіткі методологічні позиції при опрацюванні матеріалу. «Його омертвляє джерелознавчий, формально-типологічний підхід, введений в догму», — підкреслював Г. А. Бонч-Осмоловський⁴. Такий підхід не враховує надзвичайно важливої обставини — «зовсім різні типи знарядь нижнього і верхнього палеоліту мали одне і те саме призначення. Це положення наносить істотний удар формально-типологічному підходові до інвентаря стоянок, який найтісніше зв'язує функцію з кожною окремою формою і фетишизує у зв'язку з цим останню»⁵.

Бажання розірвати порочне коло штучних теоретичних побудов і формально-типологічного підходу до матеріалу привело Г. А. Бонч-Осмоловського до розуміння необхідності комплексного підходу щодо вивчення археологічних джерел. «Питання стоїть не в площині нагромадження і без того численних фактичних даних, а в новому методі наукової оцінки цих даних, у новому погляді на них і нових вимогах до археологічного матеріалу»⁶. Ці нові вимоги Г. А. Бонч-Осмоловський формує таким чином: «В основу має бути покладений принцип, згідно якого палеолітичні матеріали правлять не самостійною метою дослідження, а джерелом наукової реконструкції первісних етапів розвитку людського суспільства»⁷. Археологічні знахідки самі по собі нічого сказати не можуть. «Лише шляхом логічних посилянь і окремих зіставлень їх можна оживити»⁸. Щоб уникнути спрощених оцінок археологічних матеріалів, і насамперед знарядь праці, слід осмислювати їх як результат складного сполучення різних умов. Ось чому так важливо «при вивченні історії первісного суспільства враховувати не лише зовнішні дані, що сприймаються формально, але й сховані за ними технічні, виробничі і суспільні процеси у всьому їх складному взаємозв'язку»⁹. Головне при цьому — не скотитися до простої констатації зв'язку певних форм з певними виробничими функціями. Комплексне вивчення знарядь слід спрямувати на відтворення уявлення про способи виробництва, далі — про господарський уклад і через нього — про суспільну організацію досліджуваної спільності.

Але як за формальними ознаками побачити приховану сутність, як реалізувати логічні посилення, так необхідні в історичних реконструкціях? Археологічний матеріал, як вважав Г. А. Бонч-Осмоловський, слід оцінювати у тісному зв'язку з фізичним розвитком палеолітичної людини і на основі залучення в сферу досліджень етнографічних свідчень та даних про навколишнє середовище. «Зіставляючи наші дані з етнографічними матеріалами, враховуючи ступінь фізичного розвитку людини та оточуючих її природних умов, про які ми судимо на підставі органічних залишків, можна звести до мінімуму лякаюче на перший погляд теоретизування»¹⁰. Ці слова особливо актуальні сьогодні, коли частина наших палеолітознавців заперечує залучення етнографічних спостережень до вивчення археологічного матеріалу. В цитованих словах Г. А. Бонч-Осмоловського — розуміння зв'язку всіх сфер суспільного життя і необхідність комплексної оцінки археологічних джерел, розгляду їх на міждисциплінарному рівні. В цих словах і конкретизація шляхів використання загальнотеоретичних побудов, щоб запобігти теоретичному, схематизму, тобто прямому перенесенню теоретичних схем у

⁴ Бонч-Осмоловский Г. А. О нарезках на палеолитических костях // Сообщения ГАИМК. — 1931. — Вып. 8. — С. 27.

⁵ Там же. — С. 26.

⁶ Бонч-Осмоловский Г. А. Итоги изучения ... — С. 117.

⁷ Там же. — С. 118.

⁸ Там же. — С. 118.

⁹ Там же. — С. 118.

¹⁰ Там же. — С. 118.

галузь конкретно-історичних реконструкцій. У розумінні взаємодії різних наук Г. А. Бонч-Осмоловський підійшов більш як півстоліття тому до тих прийомів оцінки археологічних даних, які ми сьогодні називаємо системним мисленням і цілісним підходом.

Говорячи про використання етнографічних даних, слід наголосити, що йдеться не лише про окремі етнографічні паралелі, а й про використання комплексу етнографічних ознак, які сучасною мовою можна було б назвати етнографічними моделями. На жаль, ці засади не дістали у Г. А. Бонч-Осмоловського детальної аргументації. Як приклад використання етнографічних даних для оцінки археологічних матеріалів можна навести залучення етнографічних свідчень для визначення загального рівня розвитку мезолітичного населення Криму. Індивідуалізація мисливства, роздрібнення великих колективів, що добре засвідчуються археологічними матеріалами, на думку Г. А. Бонч-Осмоловського, є доказом того, що найбільш відсталі народності сучасності (австралійці та ін.) перебувають на стадії, дуже близькій до азіло-тарденуазької¹¹.

Відзначаючи плідотворний вплив Г. А. Бонч-Осмоловського на формування отоложного методу в археології, додамо, що комплексність для нього оптожнювалася із необхідністю міждисциплінарних досліджень. Він наполягав, що цей напрямок досліджень вимагає не просто го співробітництва на певних методологічних засадах, але й науково-організаційного оформлення, тобто комплексність він розумів у вищому значенні цього слова. «... Не могу не відзначити із задоволенням,— писав він ще 1931 р.,— що і даний випадок повністю підтверджує думку, яку я неодноразово захищав, про необхідність колективної роботи у галузі палеоліту, здійснення якої можливе лише в спеціальному закладі»¹². Мабуть, ще й досі не настав час для створення спеціальних наукових установ, які б вивчали історичні процеси в добу палеоліту, де б працювали представники різних наукових дисциплін. Однак не можна не погодитися з тим, що вивчення комплексних проблем силами спеціально створених міждисциплінарних колективів може забезпечити найвищий рівень організації досліджень. На жаль, посилаючись на специфічність археологічних джерел, ми ще й досі захищаємо бажання залишити недоторканою автономність розвитку археології, намагаємося лише власними засобами вирішувати комплексні за змістом проблеми, і тому нерідко створюємо концепції, які не вписуються в загальне русло розвитку наукових знань.

Поки що спроби налагодження міждисциплінарних досліджень не виходять за межі індивідуальних стосунків між фахівцями. Все це створює труднощі не лише в здійсненні міждисциплінарних пошуків, але й у публікації та захисті їх результатів, оскільки вони відбуваються в неадекватних умовах — у межах вузько профільних наукових закладів. Все це призводить до розпорошеності сил, непорозумінь між представниками різних наук щодо оцінки історичних феноменів. В констатації того факту, що Г. А. Бонч-Осмоловський більш як півстоліття тому завдання археології вбачав у вивченні власне історичного процесу, знаходимо відповідь на намагання деяких сучасних археологів звести її до речового джерелознавства, що найбільш рельєфно відбилося в концепції так званого археологічного універсуму.

З огляду на пріоритети загальноісторичних досліджень в археології заслуговують на увагу думки Г. А. Бонч-Осмоловського щодо співвідношення техніки первинної і вторинної обробки каменю при визначенні загальних тенденцій технічного розвитку людства. В одній із своїх ранніх праць він підкреслював визначальну роль первинної обробки каменю, бо саме вона знаменувала собою найголовніші зрушення технічного порядку. «Імовірно, протягом всього четвертинного періоду,— писав він,— зміна різних індустріальних стадій зумовлювалася подо-

¹¹ Там же.— С. 168.

¹² Бонч-Осмоловский Г. А. О нарезках ... — С. 27.

ланням найбільш важкого з технічної точки зору процесу первинної обробки. Вдосконалення навичок у розколюванні ріняка, що позначилось на економії праці і матеріалу, відіграло вирішальну роль у розвитку індустрій палеолітичного людства. Вторинна ж обробка знарядь і їх морфологічні особливості стоять на другому плані і не відбивають з достатньою певністю окремих етапів цього розвитку»¹³. Цю ж думку він обстоював і пізніше, коли уважно познайомився з палеолітичними колекціями Франції. «... Я дійшов висновку,— писав він,— що в питаннях класифікації палеоліту серйозне значення має приділятися не лише формі крем'яних знарядь, але й вдосконаленню техніки обробки, зокрема, розколюванню кременю»¹⁴. В оцінках первинної обробки вражає те, що вона розглядається в руслі всього індустріального розвитку людства, крізь призму політекономічного закону економії праці, тобто закону, що має універсальне значення і дозволяє виявити за різними конкретно-історичними проявами основну тенденцію технічного розвитку. Г. А. Бонч-Осмоловський фактично впритул підійшов до розв'язання питання, чому при переході до пізнього палеоліту техніка пластинчастого сколювання набувала подальшого розвитку, на той час як усі інші види первинної його обробки втратили своє значення і зійшли нанівець. Уже в наш час вдалося сформулювати висновок про те, що техніка паралельного пластинчастого сколювання перемогла тому, що в ній вдало поєдналися передовий леваллуазький технологічний принцип (одержання високоякісних заготовок, що не вимагають масштабного розвитку вторинної обробки) і економна трата сировини, праці і виробничого часу¹⁵. Цей технічний стрибок, що ознаменував перехід до пізнього палеоліту, не випадково припав на межу, коли закінчилось формування людини сучасного фізичного типу і всього соціального комплексу.

Практичний внесок Г. А. Бонч-Осмоловського в організацію міждисциплінарних досліджень у нашій науці не має аналогів. Сформувавшись як археолог, він після виявлення антропологічних знахідок на мустьєрському місцезнаходженні Кіік-Коба починає серйозно вивчати антропологічну проблематику. Ця робота увінчалась двома монографіями: одна вийшла друком 1941 р., друга — вже після його смерті, 1954 р.¹⁶ Вражає глибоке розуміння взаємозв'язку між вивченням археологічних та антропологічних матеріалів. Оцінюючи значення дослідження кісток стопи, він підкреслює, що йдеться про органи, «приспособленні яких до трудових процесів і прямого ходіння у першу чергу обумовили процес олюднення»¹⁷. Такого ж значення він надає і кісткам кисті. На підставі філогенетичних та онтогенетичних досліджень Г. А. Бонч-Осмоловський доходить до висновку, що кіік-кобинський гомінід значною мірою відрізнявся від сучасної людини. «... Основні відмінності кисті зводяться до такого: вона була грубою, потужною і незграбною, з широкими, наче обрубаними пальцями, дуже товста в основі і з клиноподібно потоншеними до кінців пальцями. Потужна мускулатура давала їй колосальну силу захвату й удару... Проте в цих руках не було тієї гнучкості і рухливості, які дозволяють нашим рукам здійснювати тонкі і вразливі за своєю різноманітністю трудові операції»¹⁸. Те, що кисть кіік-кобинця не мала щонайменших ознак пристосування до лазіння по деревах, оцінюється ним як доказ, що наші далекі тва-

¹³ Бонч-Осмоловский Г. А. Об эволюции древне-палеолитических орудий // Человек.— 1928.— № 2—4.— С. 184, 185.

¹⁴ Бонч-Осмоловский Г. А. Новые данные о происхождении человека // Природа.— 1940.— № 3.— С. 55.

¹⁵ Смирнов С. В. Значение леваллуазской техники в древнекаменном веке // СА.— 1978.— № 4.— С. 9, 10.

¹⁶ Бонч-Осмоловский Г. А. Кисть ископаемого человека из грота Киик-Коба // Палеолит Крыма.— М.—Л., 1941.— Вып. II.— 171 с; Бонч-Осмоловский Г. А. Скелет стопы и голени ископаемого человека из грота Киик-Коба // Палеолит Крыма.— М.—Л., 1954.— Вып. III.— 398 с.

¹⁷ Бонч-Осмоловский Г. А. Новые данные... — С. 54.

¹⁸ Там же.— С. 57.

рийні предки були неспеціалізованими мавпами, пристосованими до життя на відкритій напівгористій місцевості з частими островами лісу. Сам же кіїк-кобинський гомінід є перехідною формою від описаного вище гіпотетичного предка до людини сучасного фізичного типу. Ці висновки, на думку Г. А. Бонч-Осмоловського, добре підтверджуються тим, що «мустьєрська техніка (а, судячи з неї, і вся виробнича та суспільна організація) неандертальця з стадіальної точки зору є прямою попередницею пізньопалеолітичної. В ній в зачатковому стані закладено всі досягнення останньої»¹⁹.

За Г. А. Бонч-Осмоловським, висновки щодо кіїк-кобинського гомініда конкретизують одне з основних положень трудової теорії антропогенезу, — «рука є не тільки органом праці, вона також продукт її»²⁰. Додамо, що такої думки можна дійти, лише передбачивши, що праця і органи праці — руки — формувалися в органічній єдності, тобто в рамках цілісного процесу. Кореляція висновків щодо фізичної будови кіїк-кобинського неандертальця і його виробничих та суспільних структур важлива тим, що демонструє розуміння єдності процесу формування фізичної структури тіла людини і його соціальних характеристик як принципу розробки проблеми походження людства.

Ми торкнулись питань, навколо яких за часів Г. А. Бонч-Осмоловського і дотепер точаться гострі суперечки. І щоб ясніше зрозуміти роль Г. А. Бонч-Осмоловського в розробці проблеми, слід враховувати специфіку 30-х років. Це був час, коли до наукового обігу почали широко надходити важливі для вказаної проблеми знахідки синантропів. За своєю будовою вони були значно примітивніші, ніж давно відомі неандертальці, які тепер вже були охарактеризовані як філогенетична ступінь на еволюційному шляху до сучасної людини. Примітивність будови черепів, щелеп та зубів синантропа, з одного боку, і відносно розвинена техніка обробки каменю, з другого, породила немало сумнівів щодо значення цих знахідок. Слід було осмислити нові наукові факти. І Г. А. Осмоловський робить важливе методологічне зауваження: невідповідність між примітивною будовою тіла синантропа і різноманітністю в прийомах розколювання каменю фактично підриває «звичайні уявлення про одноманітну спрощену обмеженість перших кроків становлення людини»²¹. Раніше вважалося цілком логічним думати, що найдавніші перехідні типи людей не могли володіти різноманітними прийомами обробки каменю. Осць чому у деяких дослідників того часу виник сумнів щодо приналежності синантропам кам'яних виробів, знайдених разом з ними. Г. А. Бонч-Осмоловський, зазначаючи невиправдану спрощеність таких підходів, фактично підмітив ситуацію, яка згодом розвинулась у стійку тенденцію і породила в археології палеоліту складну проблему. Суть її полягає в тому, що досить різноманітні прийоми обробки каменю у ранньому палеоліті апріорі сприймаються як результат сформованої суспільної праці. Відтак робиться висновок, що в ранньому палеоліті вже існувало людство в його остаточно сформованому вигляді. І хоча ці констатації суперечать вихідним методологічним принципам дослідження проблеми (принципам цілісності і перехідності) та висновкам суміжних наук про формування свідомості і мови (палеоневралогія, психолінгвістика, психологія тощо), археологи і посьогодні вперто відстоюють наведені вище погляди. Ми й до цього часу так і не звільнилися від «одноманітної спрощеної обмеженості» у розумінні антропосоціогенезу. В нашу свідомість намертво в'їлась думка, що на етапі формування людства неможливі ніякі складні прояви життя, в тому числі і в предметній діяльності. Ми не можемо чи не хочемо зрозуміти, що становлення людини — це становлення праці, бо саме вона становить сутність людини. Ми також не можемо чи не хочемо збагнути, що формування людського організму з його придатністю до

¹⁹ Там же. — С. 59.

²⁰ Енгельс Ф. Діалектика природи // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. — Т. 20. — С. 454.

²¹ Бонч-Осмоловский Г. А. Грот Киик-Коба // Палеолит Крыма. — М. — Л., 1940. — Вып. I. — С. 156.

соціальної діяльності і формування соціальної діяльності — це нерозривні процеси: вони зумовлені один одним і тому не могли відбутися у різний час. Будь-які розмови про становлення людини поза ідеєю становлення праці та знарядь праці не мають сенсу, бо відкидаючи цю ідею, ми фактично (свідомо чи ні) відкидаємо становлення людини і суспільних відносин. В такому разі антропосоціогенез перестає бути процесом олюднення мавпи і одним з найголовніших етапів історичного розвитку людства, він перетворюється на якийсь незрозумілий акт творення.

Отож, підсумовуючи сказане, наголосимо, що заклики Г. А. Бонч-Осмоловського позбавитися «одномакітної спрощеної обмеженості перших кроків становлення людини» нам ще треба реалізувати в практиці наукових досліджень.

Майже вся наукова діяльність Г. А. Бонч-Осмоловського припадає на роки, що позначилися трагічними подіями для всього нашого народу, в тому числі і для наукової інтелігенції. Впадає у вічі, що в його працях не помітно жодних намірів якось вписатися у загальну ситуацію — розвінчуванням у стилі того часу буржуазної науки та вихвалянням здобутків радянської, очолюваної нашими тодішніми вождями. У суворій академічній манері він обстоював необхідність створення «нових методологічних обґрунтувань», які б дали можливість нашій науці вийти з того тупика, в якому перебувало на той час палеолітознавство. Нові методологічні обґрунтування Г. А. Бонч-Осмоловський бачить на шляху освоєння діалектично-матеріалістичного світогляду. В той час, коли після виходу «Короткого курсу ВКП(б)», суспільствознавство на всі лади стверджувало, що керована Й. В. Сталіним історична наука всебічно освоїла і далі розвинула методологію пізнання суспільних процесів, Г. А. Бонч-Осмоловський констатує, що у цьому напрямку ми зробили лише перші кроки. «Цей процес конкретизації методу діалектичного матеріалізму в галузі стародавньої історії людства ще не закінчений, але шлях уже визначений...»²². Це приклад не лише наукової чесності, але й громадянської мужності.

Г. А. Бонч-Осмоловський демонструє зразки справжнього академізму у веденні наукової полеміки. Ось, наприклад, як він дискутує з французьким археологом Д. Пейроні з приводу недоброякісної публікації археологічних матеріалів: «Остання робота Пейроні не залишає ніяких сумнівів у цілком довільному тлумаченні ним стратиграфії залежно від тих чи інших змін у загальних поглядах автора... Ці описання Пейроні — яскравий приклад того, як не можна працювати в археології; вони підривають всяку довіру до методів дослідження... У мене особисто, незважаючи на всю мою повагу до Пейроні, як одного з найбільш прогресивних вчених, складається прямо протилежне уявлення: в такому вигляді матеріалами цього видатного місцезнаходження користуватись зовсім неможливо»²³. Як бачимо, йдеться про надзвичайно серйозні претензії, але при цьому — жодного натяку на «буржуазність», «класову ворожість» опонента.

Г. А. Бонч-Осмоловський чесно оцінював свої наукові роботи. Заживши заслуженої слави, ставши чи не найвідомішим у нас на той час фахівцем з палеоліту, він мужньо зізнавався в тому, що під натиском «победоносівського мракобісся» разом з іншими археологами на якийсь час втратив інтерес до кримських старожитностей, котрі завдяки зусиллям Мережковського ще до революції окреслювали перспективи до вивчення палеоліту в Криму. Це зізнання чималою мірою могло зашкодити подальшій науковій діяльності автора, але чесне ставлення до себе та до своєї роботи взяло верх²⁴.

В роки, коли радянська археологія робила лише перші кроки, Г. А. Бонч-Осмоловський зумів піднятися до того рівня розуміння зав-

²² Там же.— С. 160.

²³ Там же.— С. 153, 154.

²⁴ Там же.— С. 3.

дань археології, який не знизився і в наш час. Науку про історичне минуле людства він пізнавав, серйозно вивчаючи антропологію, етнографію і доісторичну, як тоді називали, археологію в Петербурзькому університеті. В часи його студентства ці курси вів наш видатний вчений Ф. К. Вовк, який до цього довго і плідно працював у Франції. Саме він прищепив молодому Г. А. Бонч-Осмоловському вміння оцінювати історичне минуле людства на підставі врахування досягнень всіх наук. Звідси бере початок комплексний, по суті міждисциплінарний підхід до розв'язання проблем стародавньої історії, який протягом всього життя обстоював Г. А. Бонч-Осмоловський. Від Ф. К. Вовка він перейняв знання про західно-європейську археологію та антропологію. Європейська освіченість Г. А. Бонч-Осмоловського, творче, а не плакатне, освоєння діалектично-матеріалістичної методології стали ґрунтом для формування завдань археології на якісно новому рівні і чималих здобутків у їх вирішенні.

Г. А. Бонч-Осмоловський мав неабиякий природний хист. Ще в студентські роки він здійснив етнографічні експедиції на Кавказ, свої спостереження доповідав на одному із засідань Російського антропологічного товариства та на засіданні секції Географічного товариства. Доповідь була схвалена М. М. Ковалевським — всевітньо відомим етнографом. Отже, приступаючи до вивчення палеоліту Криму, він уже мав певний досвід самостійних історичних досліджень.

Г. А. Бонч-Осмоловський формувався насамперед як історик широкого профілю. Він зумів поєднати в своїй науковій роботі антропологічну, етнографічну та археологічну проблематику, а тому так неприхильно ставився до формально-типологічних побудов в археології, орієнтуючи на вивчення власне історичних проблем.

Значення Г. А. Бонч-Осмоловського у розвитку нашої науки визначається також із огляду на питання підготовки кадрів. В наш час підготовка археологів спрямовується насамперед на освоєння речового матеріалу — його типології, культурної приналежності, територіального та хронологічного поширення. Оскільки обсяг археологічних джерел невпинно зростає, питання власне історичного розвитку, зв'язків із суміжними науками все частіше відходять на задній план. Звідси намагання сучасних археологів складні історичні події, що вимагають міждисциплінарних досліджень, висвітлювати на підставі використання вузьких для цього методів джерелознавчої роботи. Ідучи по цьому шляху, ми з деяких питань стародавньої історії людства фактично опинились на узбіччі магістрального шляху розвитку науки. Зараз стає все більш зрозумілим, що надходження нових матеріалів вже не забезпечує успіх, що без розширення власне історичного діапазону знань і більш глибокого творчого, а не формального освоєння теорії історичного розвитку просування вперед вже неможливе. Звернення до наукової спадщини Г. А. Бонч-Осмоловського орієнтує на переоцінку цінностей, на поглиблення власне історичної підготовки археологічних кадрів, на підвищення методологічної культури досліджень, налагодження міждисциплінарних зв'язків з іншими науковими дисциплінами у вивченні кардинальних проблем стародавньої історії людства.

В усіх галузях археологічних досліджень — польовій практиці, джерелознавчій роботі, конкретно-історичних реконструкціях, теоретичних пошуках — Г. А. Бонч-Осмоловський виступає не лише як один з видатних фундаторів радянської археології, але і як наш сучасник. Без творчого освоєння його спадщини марно сподіватися на успішне виконання завдань, що стоять сьогодні перед археологічною наукою.

Одержано 02.08.88.